

KİTAP İNCELEMESİ

BOOK REVIEW

İran'da Devlet, Toplum ve Siyaset

Hüseyin Beşiriye, İstanbul: Ağaç Kitabevi
Yayımları, 2009, Çeviren: Mehmet Koç, 176 s.

Pınar Arıkan SİNKAYA*

İranlı siyaset sosyolojisi uzmanı Prof. Dr. Hüseyin Beşiriye tarafından Farsça kaleme alınmış olan bu kitap “İran'da Devlet, Toplum ve Siyaset” adıyla Mehmet Koç tarafından Türkçe'ye kazandırıldı. İran'da 1979 devrimi sonrası İslam Cumhuriyeti döneminde kurulan ve hem geleneksel hem de modern öğeleri barındıran karmaşık siyasi sistemi incelerken bu sistemi doğuran toplumsal koşulları temel alan bu kitap, İran siyasetindeki süreklilik ve değişim noktalarını ve İran'da bugün karşımıza çıkan siyasi ve sosyal durumu anlama imkânı sunmaktadır. Beşiriye'nin İran siyasetinin son on beş yılına damgasını vuran reformist düşüncenin önemli teorisyenlerinden biri ve reformcu siyasetçilerin hocası olması İran siyasetinin düşünsel arka planını anlama çabasındaki okuyucular için bu kitabı daha da değerli kılmaktadır. Yüksek lisans ve doktorasını İngiltere'de tamamlayıp devrimden sonra İran'a dönen Beşiriye önemli bir siyaset bilimci ve düşünür olmasının yanında İran devriminin ve İslam Cumhuriyeti'nin kuruluşundan bu yana yaşanan siyasi-sosyal gelişmelerin yakın tanığıdır.

Kitap beş ana bölümden oluşmaktadır. İran'da devlet ve toplumsal dinamiklerin anlatıldığı ilk bölümden sonra çağdaş İran tarihinde bu dinamiklerin ortaya çıkmasında etkili olmuş önemli siyasi söylemler bahsi gelmektedir. İdeolojik devlet ve buhranlarının anlatıldığı bölümün ardından ideolojik devletin devamını sağlayan temel unsurlar ve değişim alanları incelenmektedir. Kitabın sonuç bölümünde ise siyasi reformlar ve demokrasiye geçiş başlığı altında İran siyasal sisteminin demokratikleşme olasılığı ve buna karşıt gelişen tepkiler değerlendirilmektedir.

Beşiriye İran toplumunun nispeten karmaşık siyasi-sosyal dinamiklerinin daha çok tarihsel ve yapısal ayrımlarla ortaya çıktığını belirtmektedir (s.11).

* ODTÜ Uluslararası İlişkiler Bölümü Araştırma Görevlisi

Buna göre İran çağdaş siyasi yaşamında devrime kadar etkili olmuş en önemli toplumsal sınıflar toprak aristokrasisi, din adamları, esnaf ve tüccar sınıfı ve köylülerden oluşan gelenekselci sınıflar ile yeni orta sınıf ve işçi sınıfından oluşan modern sınıflardan müteşekkildir. Devrim sonrasında ise eski rejimin çöküşüyle birlikte yeniden oluşan devlet ve iktidar yapısından pay sahibi olabilmek için mücadeleye başlayan çeşitli gruplar, farklı ekonomik ve toplumsal çıkarları temsil eden siyasi partileri ve grupları ortaya çıkarmışlardır (s.25). Bunlardan ilki siyasette etkin şekilde yer alan ve ulemaya bağlı fundamentalist İslami parti ve gruplardır. Ulemanın yöneteceği, İslami ahkâmların uygulanacağı ve din ile siyasetin iç içe olduğu bir İslami düzeni savunan bu partiler esnaf tarafından da desteklenmekteydiler. Devrim sonrası siyasi gruplardan ikincisi ise yeni orta sınıfı temsil eden liberal ve seküler siyasi partilerdir. Çekirdek kadrolarını Şah rejiminin muhaliflerinin oluşturduğu bu partilerin temel talepleri mevcut rejimin iktidarını sınırlandırarak meşrutiyet veya cumhuriyet rejimini kurmak ve siyasal ve toplumsal özgürlükleri güvence altına almaktır (s.26). Devrimden sonra siyaset sahnesinde varlık gösteren bir diğer grup ise İslamcı sol partilerdir. Toplumsal desteğini üniversiteler ve öğrenci hareketlerinden alan bu gruplara göre bütün devlet kurum ve kuruluşları “demokratik şura” yani İslami şuralar tarafından yönetilmeliydi (s.29). Sanayinin millileştirilmesi, büyük mülkiyetlerin kaldırılması, fabrikalarda işçi şuralarının oluşturulması ve toprak reformu bu grupların diğer talepleriydi. Son olarak Beşiriye, Marksist-sosyalist gruplardan bahsetmektedir. Temel istekleri sanayi ve bankaların millileştirilmesi, Amerikan emperyalizmi ile bütün ilişkilerin kesilmesi, halk ordusunun kurulması ve azınlık milletlere özerklik verilmesi olan bu gruplar geniş tabanlı toplumsal dayanaktan yoksun oldukları için İslamcı gruplara karşı koyacak güçte değildiler (s.30).

Devrim sonrasında İran’da iktidar yeni orta sınıfın desteklediği ılımlı liberal partiler ile radikal gruplar ve din adamlarının oluşturduğu koalisyon tarafından ele geçirildi. Ancak devletin yönetim şekli, iç ve dış politikalar konusunda anlaşmazlığa düşen bu koalisyon kısa sürede dağıldı ve bu süreç ılımlı liberal partilerin iktidar bloğundan tasfiyesine kadar devam etti (s.32). İlimli liberallerin hâkim olduğu geçici hükümet ile Devrim Konseyi arasındaki anlaşmazlıklar anayasa taslağının hazırlığı konusunda daha da belirgin bir hal almıştı.

Geçici hükümet kendi görüşleri doğrultusunda hazırladığı anayasa metninin incelenmesi ve onaylanması için tarihsel anlamıyla bir kurucu meclis oluşturulması isterken Devrim Konseyi'nin muhalefeti ile karşılaştı. Devrim Konseyi anayasanın belirleyici ilkesinin demokrasi değil Velayet-i Fakih olması ve fıkhîta uzman bir Hubregan Meclisi kurularak anayasanın burada görüşülmesi yönünde görüş beyan etmişti (s.35). Yapılan seçimler sonucunda Hubregan Meclisi İslamcı grupların kontrolüne geçerken Geçici Hükümet bir süre sonra istifa etmek zorunda kaldı. Böylece kontrolü bütünüyle ele geçiren İslamcı gruplar kitlesel örgütlenmenin kaynağı olarak yeni bir popülizm ve radikalizm dalgası yaymaya başladılar (s. 38). İslam Cumhuriyeti anayasası ve Velayet-i Fakih ilkesi halk oylamasıyla bu koşullar altında kabul edildi (s.39).

Beşiriye 1981–1997 yılları arasındaki süreçte Humeyni'nin karizmatik önderliğinin siyasal düzeni sürekli ve dinamik halde tuttuğunu ancak bunun İslam Cumhuriyeti'nin kuruluş sürecini belirleyen tek unsur olmadığını belirtmektedir (s.43). Beşiriye'ye göre bu dönemdeki iktidar yapısı hem totaliter devletin bazı ideolojik özelliklerine sahipti hem de demokratik devletlerin bazı ideolojik ve yapısal niteliklerini bünyesinde barındırmaktaydı. İran rejiminde İslami geleneğin bütün değerlerin ve normların kaynağı olarak kabul edilmesi ve bireysel yaşamın ve ahlak biçiminin bireyin kendi seçimine bırakılmayarak İslami gelenek çerçevesinde sınırlarının belirlenmesi İslam Cumhuriyeti'nin ideolojik ve totaliter yapılanmasının göstergeleriydi (s.46). Ancak bu ideolojik devlet yapısının yanında kitlesel örgütlenme eğilimi ile kamuoyunun daha özgür ve bağımsız hareket etme olanağına kavuşmasıyla birlikte demokrasiye geçiş sürecinin bazı koşulları da zaman içinde ortaya çıkmaya başladı (s.47).

Bu geçiş sürecinde İran sistemi önce totaliter devletten oligarşik ve demokratik özelliklerin bir arada bulunduğu facade demokrasiye dönüşmüştür. Buna göre ilahi egemenliğin temsilcisi olarak veliyy-i fakih ve din adamları otoritesi düzenin temelini teşkil ediyor ve milli iradeyi temsil eden parlamento ile cumhurbaşkanlığı ikinci konumda kalıyordu. Fakat siyasal düzenin istikrarını derinleştirmek için demokratik kurumlardan araçsal olarak yararlanılıyor ve kitlesel örgütlenmenin bazı özellikleri bilhassa seçimlerde yararlanılmak üzere sürdürülüyordu (s.51). Özetle facade demokraside oligarşik yapı demokra-

tik kurumların ve biçimlerin ardına sığınarak hükmediyordu. Ancak kendilerini soy, mal ve konum bakımından klasik oligarşiye, yani din adamları sınıfına, bağlı görmeyen kimselerin birleşmesi ile yeniden yapılanma, nasyonalizm ve ekonomik kalkınmanın gerekliliğini savunan yeni bir oligarşinin oluşması Beşiriye'nin işaret ettiği demokratikleşme aşamalarından bir sonraki olan quasi-demokrasiye geçişi temsil etmekteydi. İran'da 1990lı yıllarda bu durum gözlenmeye başlamıştı (s.49). Egemen oligarşinin yanında onunla ideolojik bağı olmayan yeni orta sınıfların gelişmesi ve yaygınlaşmasıyla birlikte meşruiyet, katılım, egemenlik ve işlevsellik bakımından ortaya çıkan krizler aynı zamanda quasi-demokrasiye geçişin de temel koşullarıydı (s.52). Yazar İran'ın karmaşık siyasal sistemini kavramsal çerçeveye oturturken İslam Cumhuriyeti'nde egemen klasik oligarşinin demokratik kurumlar üzerindeki hâkimiyetinin siyasal düzeni facade demokrasiye eğilimli kıldığını, ancak bu kurumların klasik oligarşiden nisbi bağımsızlıklarının da quasi-demokrasinin göstergesi sayılabileceğini düşünmektedir (s.53).

İran siyasetini anlama çabası salt İslam Cumhuriyeti sonrası devlet yapısı ve siyasi grupların söylemleri incelendiğinde eksik kalacaktır. Beşiriye'ye göre İran'daki siyasi söylemlerin anlaşılması ve potansiyel olanaklardan siyasi yapılanmalarda ne kadar yararlanılabildiğinin belirlenmesi için 19. yy sonlarından sonra İran tarihinde modern dönem olarak adlandırılan süreçte yaygın olan söylemlerin bilinmesi gerekir (s.60). Modern dönemde İran siyasal ve toplumsal hayatına egemen olan söylemler klasik padişahlık söylemi, modern mutlakiyetçi Pehlevi söylemi ve devrim sonrasında gelişen gelenekselci ideolojik söylemdir. Bunların karşısında 20. yy başındaki meşrutiyet hareketinden bu yana farklı dönemlerde meşrutiyetçilik, milliyetçilik, liberalizm ve son olarak İslam Cumhuriyeti döneminde sivil toplum hareketi ve reformcu hareket olarak ortaya çıkan ancak bugüne kadar hep muhalefet olarak kalmış demokratik söylem bulunmaktadır. Kacarlar döneminde oluşan meşrutiyet hareketinden önce egemen olmuş klasik padişahlık söylemi saltanat-din merkezli bir söylem olup yöneticiyi kahraman, kutsal ve bütün iyiliklerin kaynağı olarak tanımlar. Buna karşın pratikte karamsar bir ortam ve hem halkın kendi arasında hem de yönetici ile halk arasında güvensizlik yaratarak halkın medeni ve sosyal yaşam kabiliyetini sınırlar (s.63). Pehlevi dönemi modernizm söyle-

mi ise otoritercilik, yukarıdan aşağıya doğru reformlar, modern rasyonalizm, İran sosyalizmi, üniter devlet, kültürel modernleşme, sekülerizm ve kalkınma odaklı bir söylemdir (s.64). Pehlevi dönemi modernizmine muhalefet olarak gelişen gelenekselci ideolojik söylem yukarıdan aşağıya doğru reformlar yoluyla izlenen kalkınma politikaları sonucunda geleneksel toplumun zayıflamaya başlamış sınıflarına ait değer ve eğilimlerin bir yansımasıydı ve devrimin gerçekleşmesinde büyük etkisi oldu (s.65). Gelenekselci söylem toplumun ve modern dönemin sorunlarına alternatif bir çözüm yolu olarak İslam'ı ideolojiye dönüştürmüştür. Ahlaki düzeni, geleneksel değerleri, siyasal seçkinciliği ve kültürel kontrolü savunan bu ideoloji devrimden sonra İslam Cumhuriyeti anayasasının onaylanmasıyla Velayet-i Fakih kurumu çerçevesinde yapısal bir nitelik kazandı (s.66). Modern dönemde muhalefet olarak var olan demokratik söylem ise Kacarlar'ın patrimonyalizmi karşısında Meşrutiyet hareketi, Pehlevi dönemi mutlak modernizmine karşı Milli hareket ve 1979 devrimi, İslam Cumhuriyeti döneminde gelenekselci ideolojiye karşı özellikle 1997'den sonra sivil toplum hareketi olarak karşımıza çıkmaktadır (s.67). Yazar, demokratik söylemin devletin ekonomik kalkınma sürecine zorunlu müdahalesi, sivil toplum ve sosyal sınıfların tarihsel zaafı, geleneksel grupların iktidara egemen olmaları ve patrimonyal unsurların güçlü olmaları gibi sebeplerle bugüne kadar etkisiz konumda kaldığını belirtmekte, ancak ekonomik, kültürel ve iletişim alanlarındaki küreselleşme süreçleri ile bu engellerin ortadan kalkacağı ve demokratik söylemin güçleneceği öngörüsünde bulunmaktadır (s.69).

İran devletini ideolojik bir devlet olarak tanımlayan Beşiriye ideolojik devletlerin karşılaştığı siyasal katılım, siyasal meşruiyet ve siyasal egemenlik krizlerinin İran devletinde de gözlemlendiğini belirtmektedir. Siyasi katılımın krizinin temel nedeni yönetici sınıfın zaman içinde oligarşik bir yapıya dönüşmesidir. Devrimin ilk yıllarında önce modern ve geleneksel İslamcı gruplar ittifakında çıkan ayrılığı 1981'den itibaren egemen gelenekselci İslami grubun kendi içindeki anlaşmazlık takip etti. 1980li yıllarda iktidar bloğunda ortaya çıkan ve 1989'a kadar İran siyasetinde etkin olan iki eğilim din adamları ve pazarın gelenekselci eğilimi ile küçük mülk sahipleri ve radikallerin gelenekselci eğilimiydi (s.78). 1989'dan sonra ise kapitalist politikalar, özelleştirme ve yeni ekonomik düzenlemeler devrimin yönünü sağa kaydırarak din adamları-pazar

eğiliminin üstünlük kurmasına yardım etti. Böylece 1989'dan 1997'ye kadar büyük koalisyonu oluşturan radikal geleneksel sınıflar göreceli olarak siyasetteki etkinliklerini yitirdiler (s.80). Gelenekselci sağ akımın ortaya çıkardığı bu kapalı oligarşi siyasal katılım ve rekabet alanını sınırlandırarak siyasal katılım krizine neden olacak koşulları yarattı. 1990ların başında geleneksel sağa karşı ortaya çıkan yeni sağ anlayış ve bu anlayışa sahip siyasetçilerin oluşturduğu Kargozaran-ı Sazendegi grubu sol blok ile işbirliği içine girdi. Genel olarak iktidar bloğu dışında kalmış bu siyasi unsurların gelişmesi ve siyasi faaliyetlerde bulunmaya başlamalarıyla birlikte devlet derin bir siyasal katılım kriziyle karşı karşıya kaldı. Bu unsurlar siyasal katılım krizini gidermek amacıyla 1997 cumhurbaşkanlığı seçimlerinin toplumsal dayanağını oluşturdular (s.83).

Siyasal meşruiyet krizi ise İslam Cumhuriyeti'nde farklı meşruiyet biçimlerinin birbirine karışması sonucu ortaya çıkmıştır. 1979 – 1989 arasında dönem liderin olağanüstü kişiliğine olan inançtan ve tebaa ile lider arasındaki duygusal bağdan kaynaklanan karizmatik iktidar ve siyaset dönemidir. İslam Cumhuriyeti anayasasının onaylanmasından sonra karizmatik ve geleneksel iktidar Velayet-i Fakih kurumu çerçevesinde birleşmiş olsa da bu dönemde İran siyasetinde belirleyici olan devrim liderinin şahsı olmuştur (s.85). 1989 – 1997 yılları arası ise iktidarın temelini toplumun örf ve adetlerine dayandırarak tebaanın itaatini zorunlu ve kutsal kılan geleneksel iktidar ve siyaset dönemidir. Bu dönemde karizmatik iktidar konusunda gelenekselci yorumun yaygınlık kazanması sonucu din adamları sınıfının çıkarları ve bu sınıfın sosyal dayanağı olan pazar ile ticari sermayedar sınıfları arasında güçlü bir bağ oluştu (s.87). 1997'den sonra ortaya çıkan yöneticinin yasal görev ve yetkilerini kullanmasına dayanan yasal iktidar ve siyasete yönelme eğilimi meşruiyet krizini belirginleştirdi. Nitekim bu dönemde Velayet-i Fakih'in resmi yorumu dışında 'dini meşruiyet devleti', 'salihlerin hükümeti', 'şer'i kanuna dayalı devlet' gibi farklı yorumlar seslendirilmeye başlamıştı ki bu da oluşmakta olan meşruiyet krizinin göstergelerinden biriydi (s.88).

Otoriter devletlerin buhranlarından üçüncüsü olan siyasal egemenlik krizi İslam Cumhuriyeti'nin hem toplumsal işlevini hem de devleti oluşturan temel unsurların eşzamanlı olarak sürdürülmesini yerine getirememesinin sonucudur. İslam Cumhuriyeti 1989 – 1997 yılları arasında şu üç toplumsal işlevi yeri-

ne getirmekte başarısız olmuştur: 1) Devletin iktidar bloğunda yer alan sermayedarlık öncesi geleneksel yapıya sahip unsurlar arasında ideolojik birlik ve bütünlüğü koruyarak aralarında olası potansiyel anlaşmazlıkların gerçekleşmesini engellemek; 2) modern sınıfa bağlı unsurlar arasında anlaşmazlık çıkararak bir araya gelmelerini engellemek, 3) amaçları doğrultusunda toplumu seferber etmek (s.93). Güç, ideoloji veya meşruiyet ve kamusal hizmetler ya da toplumun belirli kesimlerinin çıkarlarını gözetmek temelleri üzerine kurulan devletin temel unsurları açısından bakıldığında ise İslam Cumhuriyeti'nin bazı dönemlerde bu unsurlardan bazılarını daha ön plana çıkardığı görülmektedir. Bu durum özellikle 1997 sonrasında egemenliğin eski ve yeni iktidar grupları arasında bölünmesiyle İran siyasi ve toplumsal hayatında ciddi bir ikilem yaratmıştır.

İran'da İslam Cumhuriyeti'nin yaşadığı bütün bu krizlere rağmen ideolojik devlet varlığını ve istikrarını sürdürmektedir. Bu durumu anlamak için İslam Cumhuriyeti'nin ideolojik temellerine bakmak gerekmektedir. Yazarın sosyal açıdan siyasi seferberliği sağlayan kitlesel örgütlenme, siyasi açıdan din adamları sınıfının bu düzendeki üstün konumu, ideolojik açıdan ise din ve devleti birleştiren gelenekselci yaklaşımda aradığı bu temeller bir yandan devletin sürekliliğini sağlarken diğer yandan değişim ve gelişimin önünde engel oluşturmaktadırlar (s.102). Oluşumu 1970li yıllarda Pehlevi rejiminin uyguladığı kalkınma politikalarına dayanan kitlesel toplum devrimden sonra ideolojik bir niteliğe bürümüştür. Yeni devletin ideolojik aygıtlarının etkisinde ve kontrolünde kitlelerin inanç ve düşüncelerinin aynışması amaçlanırken hem iç mücadele hem de savaş sırasında kitlelerin seferber edilmesi kitlesel toplumun gelişmesini ve güçlenmesini sağlamış, din adamları sınıfına rakip olabilecek grup ve sınıflar ortadan kaldırılmıştır (s.103). Dolayısıyla gelişmekte olan kitlesel toplumdaki yararlanan devrimci hareket aynışma yönünde ortak değerleri yayarak onu güçlendirmiştir (s.105).

Siyasi açıdan ideolojik devletin devamlılığını sağlayan unsur din adamlarının sınıfının egemen sınıf olmasıdır. 1979'dan sonra Velayet-i Fakih düşüncesi etrafında örgütlenen din adamları sınıfı tam anlamıyla siyasi-sosyal bir sınıfa dönüştü. Aslında Velayet-i Fakih düşüncesinin uygulanması konusunda

ulema ve taklid merciinin değişik siyaset teorileri ortaya atmaları egemen bir sınıf olarak din adamlarının önemli sorunlarla karşı karşıya olduklarını göstermektedir. Yine de Veliyy-i Fakihi'nin sistemdeki üstün ve tartışmasız rolü ile birlikte Koruyucu Konsey, Hubregan Meclisi ve Yargı Organı gibi devletin temel kurumlarını ellerinde bulundurmaları din adamları sınıfının egemenliğini ve dolayısıyla ideolojik devletin devamlılığını garanti altına almaktadır.

İdeolojik devletin devamını sağlayan üçüncü unsur olan gelenekselcilik, fikrî açıdan sosyal ve siyasi bir hareket olup belirli tarihsel koşullarda modernizm ve yeniliğe karşı ortaya çıkarak yok olma tehlikesi ile karşı karşıya olan düşünce ve kurumları muhafaza etmeye çalışır. Ancak bu yenilik karşıtı gelenekselcilik modernizmin teknolojisini alıp ideolojisini reddeder; dolayısıyla modernizme karşı yine modernizmin içerisinde oluşan 'modern' bir tepkidir (s.113). Tarihsel açıdan bakıldığında ise gelenekselcilik İran'da doğu despotizmi, özel mülkiyetin zayıf olması ve gelenekselci iktidar yapısının devam etmesinden dolayı aşağıdan yukarıya doğru demokratik bir devrimin gerçekleşmesini engelleyen bir unsurdur. Yukarıdan aşağıya uygulanan reform ve kalkınma girişimleri ise gelenekselci sınıfların ve grupların sosyal ilişkilerini ve dinî dünya görüşlerini korumalarına yol açmıştır (s.117). Gelenekselciliğin sosyal-psikolojik arka planında ise kalkınma sürecinde statüleri değişen ve geleneksel bağlarını yitiren kitlelerin modern dünyada kimsesiz ve toplumsal bağlardan yoksun kaldıkları hissiyatı bulunur. Bundan kaynaklanan güvensizlik duygusu sonucunda kitleler psikolojik olarak gelenekselcilik ile muktedir olma arasında derin bir bağ kurarlar (s.119).

Beşiriyeye İran'da yukarıda anlatılan faktörler sayesinde sürekliliğini sağlayan ideolojik devletin aynı zamanda bir takım iç baskılar ve dış etkenler tarafından bazı alanlarda değişim göstermeye zorlandığını belirtmektedir. Yeni orta sınıf oluşumuyla birlikte ortaya çıkan yeni siyasi talepler, siyasi koşullarda yeni teşkilatlar ve partilerin örgütlenmesiyle meydana gelen değişiklikler ve inanç ve değerlerde çoğulcu anlayışın savunulduğu yeni fikrî koşullar İran siyasi sisteminde değişim yönündeki iç baskılar olarak öne çıkmaktadır. 1990lı yıllarda genel olarak aydınlardan oluşan yeni siyasi-sosyal sınıf kültürel, sosyal, siyasi ve ideolojik taleplerle ortaya çıkmıştır. Devletin sosyal-siyasi fonksiyonların-

da meydana gelen krizler, nüfus artışı ve ekonomik sorunlar yeni orta sınıfın egemen sisteme yabacılaşmasının önünü açarken kapalı siyasi ortam ve siyasi katılım olanağının olmaması bu sınıfın politik bilincinin toplumda yaygınlık kazanmasında önemli etkenlerdi (s.128). Egemen din adamları sınıfı arasında 1980lerin sonlarında sağ ve sol ekonomik eğilimler temelinde ve 1990ların başında geleneksel sağ ve modern sağ arasında fikir ayrılıkları hâlihazırda baş göstermişti. İktidarın dışında kalmış veya yarı etkin ılımlı siyasi grupların da yeni sınıfın taleplerine iştirak etmeleri ile birlikte yeni siyasi ve entelektüel dinamiklerin ortaya çıkması için uygun koşullar oluşmuş oldu.

Bunların yanında İran toplumunda yeni orta sınıfın taleplerini yansıtan yeni teşkilatlar ve partiler kurulmaya başladı. İktidar sınıfının unsurları olan geleneksel ve muhafazakâr İslamcı grup ve partilere karşı sivil toplum kuruluşları ve yeni orta sınıf ile koalisyon kuran reformcu İslamî parti ve gruplar ideolojik devletin değişim zeminlerinden birini ortaya çıkarmıştır (s.136). Bu iki blok arasındaki siyasi mücadele şiddetini zaman zaman artırarak halen devam etmektedir.

İran devletini değişime zorlayan iç baskılardan bir diğeri de çoğulcu dinî anlayıştır. Devrimi yapan dinî anlayış Batı karşısında geri kalmışlığa ve emperyalizme karşı gelişen dinî reform hareketinin sonucuydu. Dolayısıyla bu reform hareketi eski geleneğe dönerek dinin ve şeriatın modern dünyanın gereklerine uygunluğunu kanıtlama çabasıydı. İslam Cumhuriyeti'ndeki dini reform hareketi ise kendine özgü bir anlayışla egemen olan din devletine karşı ortaya çıkan bir harekettir. Bu hareket geleneğin mevcut koşullardaki halini değerlendirek modern dünyada geleneksel çerçevede yaşamın sürdürülebilmesinin olanağını tartışır (s.141). Bu düşünce din ve dinî bilgi arasında bir ayırım yaparak dinin kendisinin kutsal cevhere ve tarih ötesi niteliklere sahip olduğunu, dinî bilginin ise zamanın ve dönemin egemen sosyal eğilimlerine bağlı tarihsel bir olgu olduğunu savunmaktadır. Bu nedenle de zaman içinde kavrayış ve bilgilerin değişmesi ile dinî yorumlar da değişecek; dolayısıyla dinî bilgi ideolojik ve devletle sınırlı çerçevede kalmayarak sürekli yenilenecektir. Bundan dolayı dinde çoğulculuğu savunan ve dinî aydınlar olarak nitelendirilen yeni orta sınıfa mensup aydınlar dinin siyasallaşmasının dinin kendisine, devlete

ve topluma zarar verdiğini ve bu şekilde modern yaşamın gereklerine cevap verme kapasitesinin yok edildiğini iddia ederek din ve siyasetin birbirinden ayrılması gerektiğini belirtirler (s.148).

İran'daki ideolojik devletin değişimi için zemin yaratan dış baskılar ise küreselleşme sürecinden kaynaklanan ve milli devletlerin geleneksel iktidarlarını olumsuz etkileyen değişimlerdir. İran devleti sınırların etkisini yitirmesine ve küresel bir kamusal alanın yaratılmasına imkân veren teknolojik küreselleşme, devletlerin klasik anlamda ekonomiye müdahalesini etkisiz kılan ekonomik küreselleşme, ülkelerin tek başlarına çözemeyecekleri küresel problemlerin artması ile uluslararası kurumların da etkilerini artırarak ulusal iktidarların egemenlik alanlarını sınırlamaları şeklinde tezahür eden siyasi küreselleşme ve dünya sivil toplumunun ortaya çıkması ile kendini gösteren kültürel küreselleşme koşullarından masun değildir. Beşiriye'ye göre küreselleşme, yaşam tarzının da demokratikleşmesi anlamına geleceğinden baskılar demokratikleşme yönünde artacak, siyasi ve kültürel direnişleri kıracak ve yeni düzenin kabul edilmesinden başka bir çözüm bırakmayacaktır (s. 161).

Sonuçta yazar, İran siyasal sisteminin formel demokrasilerden farklı bir siyasi formasyon olan demokrasi benzeri bir düzene aşamalı olarak geçiş sürecinde olduğunu belirtmektedir. Ancak Huntington gibi teorisyenlerin ortaya koyduğu ve demokrasiye geçişte temel etkenin küreselleşme çağında uluslararası sistemin yapısı olduğunu iddia eden tezin aksine Beşiriye demokratikleşme yönündeki bölgesel ve küresel baskıların etkili olabilmesi için küresel ve uluslararası etkenlerin uygun iç koşullar ile uyum içinde olması gerektiği görüşündedir. Oligarşiden demokrasiye geçiş elbette bir siyasi kriz yaratacaktır. Bu kriz ya barışçıl yolla çözülecektir ve demokratikleşmenin önündeki engelleri kaldırmak amacıyla ülke içindeki ılımlı gruplar tarafından reform yapılacaktır veya şiddet yoluyla çözülmeye çalışılacak yani iktidar reformist gruplar tarafından öngörülemeyen yöntemlerle ele geçirilecektir (s.167). İran'da ideolojik devlet, fikrî çoğulculuğu engelleyen, siyasi katılımı kısıtlayan, oligarşik, sivil toplum yerine kitlesel toplumu yaygınlaştıran, karizmatik ve geleneksel meşruiyeti yasal ve bürokratik meşruiyete egemen kılan, siyasi patrimonyalizme dayalı ve uluslararası sistemle iletişim sorunları yaşayan bir yapıdır (ss.172–

173). Bu yapıyı değiştirme amacındaki reform hareketinin amaçları ise özetle şunlardır: hukuk devleti anlayışının yerleşmesi, demokrasi veya demokrasi benzeri bir yapının kurulması, siyasi grup ve partilerin teşvik edilerek halkın siyasi katılım düzeyinin artırılması, sivil toplum kuruluşlarının güçlendirilmesi, özgür basının teşvik edilmesi, salt ideolojik taahhütler yerine İslam-İran kimliğine dayalı yeni bir toplumsal mutabakatın sağlanması, uluslararası sistemle iletişim süreçlerinde yeni bir diplomasi anlayışının geliştirilmesi (ss.174 – 175). Bu harekete karşı tepkiler gelmesi kaçınılmazdır. Bu tepkiler daha çok ideolojik devlet yapısı özelliklerinin güçlendirilmesi, her türlü yeniden değerlendirilmenin engellenmesi, gelenek ve din konusundaki bütün çoğulcu yorumlara karşı çıkılması şeklinde gelişmektedir. Reform karşıtı tepkiler zaman zaman aydınların öldürülmesi, üniversite ve bilim merkezlerine yapılan saldırılar, özgür basın ve gazetelerin kapatılması gibi yasal olmayan ve şiddet içeren yöntemlere de başvurmuştur (s.176). Nitekim İran’da reform karşıtı güçler özellikle 2005 Cumhurbaşkanlığı seçimleri ve sonrasındaki süreçte demokrasiye geçiş taleplerine şiddet yoluyla karşı koyma eğilimindedirler. Yine de reform yanlısı sosyal ve siyasi gruplar örgütlenmeye ve demokratik taleplerini dile getirmeye devam etmektedirler.

Hüseyin Beşiriye eserinde 1979 Devrimi sonrasında yeniden yapılanan İran siyasetinin ve İslam Cumhuriyeti rejiminin tahlilini siyaset sosyolojisi bakış açısıyla bilimsel yöntemleri kullanarak yapmaktadır. Bu yönüyle bilimsel çalışmalara kaynaklık edebilecek bu kitap aynı zamanda İran toplumunu ve siyasi dinamiklerini anlama amacındaki okura objektif bir değerlendirme sunmakta, bu konuda çalışmakta olan araştırmacıların cevap bulmakta zorlandıkları pek çok soruya ikna edici cevaplar vermektedir. Yazar Batı literatüründeki yaygın kanının aksine İslam Cumhuriyeti’ni bir “anomali” olarak değerlendirmektedir. Demokratikleşmeyi savunan ve destekleyen kimliğine karşın yazar kitabında mevcut rejimin tarafsız bir değerlendirmesini yapmaktadır. İslam Cumhuriyeti’nin İran’ın kendine özgü tarihsel, toplumsal koşullarının sonucu olduğunu ve yine aynı koşullar nedeniyle demokratikleşme potansiyelini barındırdığını ileri sürmekte ve bu potansiyelin açığa çıkması için gerekli koşulları anlatmaktadır. Beşiriye’nin kitabını özgün ve değerli kılan diğer bir nokta ise literatürdeki yaygın anlatının aksine dinin İran siyaseti üzerindeki etkisini

analizinin merkezine koymaması ve böylelikle özcülükten (essentialism) kaçınmasıdır. Beşiriye'nin analizinde din, İran'da toplumsal ve siyasi gelişmelere yön veren gelenekselci söylemin belirleyici unsurudur; ancak pek çok başka unsurdan sadece biridir ve sosyolojik bir olgu olarak değerlendirilmektedir. İran çalışmalarının açmazlarından biri olan kavramsallaştırma sorunu bu kitapta da mevcuttur. Batılı siyaset bilimi terminolojisi dinamik ve karmaşık yapısı olan İran siyasetindeki eğilimleri adlandırmakta yetersiz kalmaktadır. Ancak Beşiriye kullandığı kavramları zamansal ve mekânsal olarak tanımlayarak hem okurun kavramasını kolaylaştırmış hem de bu sorunu en aza indirmeyi başarmıştır. Bilimsel yöntemleri kullanmakla birlikte bilimsel olma endişesi taşımayan kitap İran siyasetinin büyük resmini yalın bir şekilde çizmekte ve okura bir perspektif sunmaktadır. Bu kitap İran çalışmalarıyla ilgilenen herkesin okuması gereken kaynak bir eserdir.